

csky: v Hódolat George

ORWELL-ÉLMÉNY A DIKTATÚRÁKBAN

Nemzedékem számára Orwell életműve alapélmény volt, és ma is az. Számtalan más vonatkozása mellett azért vált döntő élménnyé az életemben, mert a konszenzus lehetőségét, ígértét, mi több, a megvalósulását jelentette. Azét a konszenzusét, amely a mai rendkívül megosztott szellemi világunkban időnként már talán csak az illúzió szintjén létezik.

Mindannyian tudjuk, hogy bizonyos esztétikai, morális és politikai konszenzusok nélkül egy társadalom vagy akár egy kisebb-nagyobb közösség élete elképzelhetetlen. Azok a gondolkodók, írók, akikkel életem során találkoztam, és akikkel személyes kapcsolatba kerültem, lett volt légyen bármilyen is az esztétikai, kulturális, politikai szemléletük, hovatartozásuk, úgyszólván kivétel nélkül egyetértettek velem Orwell megítélésében. Fogalmazhatnék úgy is: nem lehattünk annyira különbözőek, hogy ne gondolkodtunk volna hasonlóképpen róla. Főként azokra gondolok, magamat is beleértve, akik Erdélyben, az 1970-es, 80-as években ismerték meg különböző okkult csatornákon keresztül az orwelli életmű egyes darabjait.

A sors – vagy inkább a történelem és az élet – később úgy alakította sokunk pályáját, hogy azok szerteágaztak térben, időben, és a tartalom tekintetében is. Ennek ellenére, ha ma találkozom hajdani pályatársaim bármelyikével, s beszélgetésünk során kiderül, hogy a Magyarországon vagy a világban zajló eseményekről eltérő nézeteket vallunk, abban mindig biztos lehetek, hogy egy közös nevező azért megmaradt: az a meggyőződés, hogy Orwell a múlt század egyik legfontosabb írója. Csak egyetlen példa: amint arról többször is írtam, a 80-as években az erdélyi, illetve kolozsvári Orwell-kultusz egyik jelentős mozgatója Tamás Gáspár Miklós volt. Azóta eltelt több mint két évtized, amelyek folyamán mi ketten sok kérdésben nemhogy más-más, hanem időnként homlokegyenest ellenkező álláspontot képviseltünk – de Orwell jelentőségéről ma is változatlanul megegyezik a véleményünk. És Körömendy Zsuzsanna könyvében is ehhez hasonló, a diktatúrában kialakult Orwell-élményből táplálkozó álláspontot látok

Elhangzott Körömendy Zsuzsanna: Hódolat George Orwellnek című könyvének bemutatóján

megfogalmazódni. Ő viszont mindazt igen komoly filológiai és irodalomtörténeti apparátussal támasztja alá, amit mi inkább spontán módon, ösztönösen, szóban fejtettünk ki egymásnak, és különböző előadások alkalmával a tágabb közönségnek.

Kis nemzetek gyakran és méltán büszkék jelentős alkotóikra. Ezek az alkotók lehetnek építészek, zeneszerzők, festők, filmek és persze írók is, akik túlnőnek önnön kultúrájukon, és európai vagy ennél tágasabb ismertségre tesznek szert. Vannak közöttük sportolók is, vagy éppen szakácsok, de a legritkább esetben történik meg, hogy egy „kis nép fia” beleszóljon a kritikai diskurzusba.

Azt is mondhatnánk: a nagy kultúrállamok privilégiuma, ha úgy tetszik monopóliuma, hogy saját magukról vagy egymásról ítéletet mondjanak. Pestiesen szólva, hogy „megmondják a tutit”, ki kicsoda. A kisebb népek kritikai kórusa csak azután léphet színre, ha egy Goethéről, Beethovenről vagy Felliniről, egyáltalán bárkiről egymást közt a nagy nemzetek már eldöntötték, hogy mi a jelentőségük. Ezekbe az ítéletekbe persze olykor nagyon kínos bakik csúsznak bele. Gondoljunk akár a föl nem ismert zsenikre, akár a zseninek kikiáltott amatőrökre vagy dilettánsokra, de a tévedések korrigálására végső fokon ugyancsak a nagyok érzik magukat hivatottnak. Nemigen fordulhat elő, hogy valakinek egy másik nemzet kultúrájában megesett érthetetlen mellőzését a portugál vagy a finn irodalmi esztétikai tudatosság értékelje újra, és helyezze el méltó helyére. A Cervantesről vagy Kafkáról összeírt könyvtárak rangosabb polcain nem bolgár vagy norvég esztéták elemzéseit találjuk. Arra is ritkán akad példa, hogy történetesen a román vagy a cseh kritikai tudat megelőzze valamelyik nagy kultúrnemzet kiugró szellemi teljesítményének a felismerésében a nyugatiakat. Hogy kiderülhetne, hogy esetleg hamarabb és jobban képes megítélni, miként kell gondolkodni egy francia, netán amerikai íróról, egy filmről vagy festményről. Említhetek persze egy kivételt, amely most eszembe jut. Mint ismeretes, Hamvas Béla a kortárs nyugati irodalom iránt rendkívül éber figyelemmel viseltetett. Neki például sikerült két olyan angolszász szerzőre felfigyelnie, Robinson Jef-

FELSZABADULÁS TÉR (FERENCIEK TERE),
A PÁZMÁNY-SZOBOR TÖVÉBEN, 1956. OKTÓBER 31. ➤

fersre és John C. Powysra, akiknek az értékelő elemzésével véleményem szerint megelőzte az angol, illetve amerikai kritikuskokat is. Ezzel, úgy gondolom, Hamvas túllépett nemcsak magyar kortársain, hanem az angolszász ítéletmondókon is, amiről neki persze mindmáig semmilyen fogalmuk nincs.

Miért is mondtam el mindezt? Orwellről elsősorban az angolszász, de úgy általában a nyugati esztétikai értékrend őrei (majdnem esztétikai rendőrséget mondtam) Orwell saját korában csak nagyon felemás, nagyon zavart és sikerületlen ítéleteket tudtak megfogalmazni. Láthatóan vagy nem értették Orwellt – ami a kisebbik baj lenne –, vagy pedig, s ez már nagyobb hiba, nagyon is értették, és ez a magyarázata annak, hogy egyesek be sem akarták engedni az esztétikai térbe, mások pedig számúzni szerették volna onnan. Honi rímelés emlékeimben erre az, hogy amikor itthon a szocialista realizmus dühöngött, az igazi irodalmi értékek meglapultak a fiókok mélyén, miközben a bővli megdicsőült. Akkor mi körülbelül úgy hittünk egy majdani valós értékrend eljövételében, mint ahogy az 56-osok hittek 1956 novemberének első napjaiban Budapesten az ENSZ-csapatok megérkezésében.

Annyiban áll ez a hasonlat, hogy mi is Nyugatról vártuk – mert ugyan honnan vártuk volna – a felszabadítókat, az igazságtételt, abból az esztétikai lágertől, amelyben léteztünk. Tudtuk, hogy a szabad Nyugat a lelkiismereti szabadság, a gondolatszabadság, a meggyőződés szabadságának, a vélemény szabadságának, a szólás szabadságának a hona, a világ jobbik féltékéje. És soha nem gondoltuk volna, álmunkban sem gondoltuk volna, hogy mégis megtörténhet az, hogy e szabad Nyugat egyik lángelméjének, a lelkiismereti szabadság és az igazmondás egyik apostolának, Orwellnek arra lesz szüksége, hogy életművét mi segítsük neki elhelyezni innen a távoli, nyomorúságos és elesett keleti végekről. Ki hitte volna, hogy Körmeny Zsuzsanna ír majd egy olyan könyvet, egy olyan analízist Budapesten Orwellről, amely nélkül elképzelhetetlen Orwell elhelyezése a 20. század szellemi és esztétikai térképén? Orwell életművének pontos meghatározása a nyelv, a gondolat és az erkölcs, vagy ha úgy tesszük, a lelkiismeret, a szabadság és a történelem háromszögében, s a 20. század összes fondorlatának háttér-kontextusában akkora teljesítmény, amely megtöri azt a bizonyos hagyományt, amellyről az előbb beszéltem. Nevezetesen azt, hogy a kicsik

nem szólhatnak bele a nagyok ítéleteibe. Nem csodálkoznék, ha ezt a könyvet lefordítanák angolra, és óriási sikere lenne. Ellenben nagyon csodálkoznék és helyteleníteném, ha ez nem történe meg. Igazolna egyfajta jól látható és tetten érhető deficitet a nyugati esztétikai gondolkodásban. Nem véletlen, hogy Orwell honfitársai nem jutottak el olyan mély és finom analízisig, mint Körmendy Zsuzsanna. Erre hívnám fel a figyelmet, és azért is ajánlom mindenkinek a könyvét, mert az megteremti, illetve befejezi, perfektuálja azt a szerves kapcsolatot, amely Orwell és a magyar szellemi élet között mostanáig volt. Ám valljuk be őszintén, ez a kapcsolat eddig leginkább csak néhány heroikus körülmények között megszületett fordításra, egy-két briliáns tanulmányra, kisesszére korlátozódott, vagy például az *Ezerkilencszáznolcvannégy* folytatására Dalos György tollából, aki „1985” címmel írt kisregényt.

Ez az ötvenes évekig visszanyúló szellemi kapcsolat, amikor az emberek valóban bőrük kockáztatásával fogtak neki Orwellt fordítani, most vált nagykorúvá. Gyakorlatilag itt és most, ebben a terebben beszélhetünk ennek a könyvnek a felmutatásával arról, hogy újabb állomással tárgyiasult ez a kapcsolat a magyar szellemi univerzum és Orwell között. Amely korántsem egyirányú abban az értelemben, hogy mi befogadjuk Orwellt, hanem – és ettől válik jelentőssé – a saját, önálló mondanivaló által nagyon is kétirányú. Most már nekünk is van olyan mondanivalónk Orwellről, amely nem az újra-szajkózása, újra-felmondása, és nem is csak a továbbgondolása annak, amit mostanáig mások mondtak, írtak és gondoltak Orwellről.

Körmendy Zsuzsanna könyve nem más, mint néhány alapvető és sarkalatos pontnak a kijelölése egy teljesen szuverén, egy teljesen autonóm nézőpontból, és mint ilyen, érzésem szerint nélkülözhetetlen lesz a továbbiakban az orwelli életmű értelmezésében. Tulajdonképpen arra is választ ad, vajon miért van olyan mágiikus ereje Orwellnek, elsősorban az *Ezerkilencszáznolcvannégy*nek meg az *Állati Gazdaságnak*. Elnézést, hogy a régi címet használom, de szerencsésebbnek tartom, mint az *Allatfarmot* – vannak bizonyos színtagmák, amelyek azáltal, hogy egyszer valaki kimondta őket, többé már nem fordíthatóak vissza.

Orwell úgy írt, hogy az egyenlő volt a leleplezéssel. És ha valaki elolvasta például az említett két művét, attól kezdve komoly

arccal, komoly lélekkel többé nem ülhetett be egy pártgyűlésre, mosoly nélkül nem olvashatta el a vezércikkeket, nem hallgathatta meg a szónoklatokat, és nem hihetett el olyan hazugságokat, amelyekkel sajnos a mi életünk is tele volt. Ezért választóvíz Orwell. Nyilvánvaló, hogy bizonyos dolgok kimondásával egy nagyon világos határvonalat húzott a világban a vélt és a valós között, másképpen a között, ami az ő regényei előtt, illetve utána történtek és következtek. Számomra elképzelhetetlen, hogy egy becsületes és intelligens felnőtt ember az Orwell-könyvek elolvasása után továbbra is olyan manipulálható, ártatlan és naiv maradjon, amilyen esetleg azelőtt volt, vagy szerette volna magát mutatni. Ezért tartják a történelmi leleplezés nagymesterének az író, s hogy ez miként született meg, arról ez a könyv rendkívül sokat elmond.

Amikor az embernek eszébe jut valaminek a kapcsán, hogy ezt már megírta Orwell, és akkor miért akarják, hogy mi ezt komolyan vegyük, nos, akkor annak a bizonyos konszenzusnak a gyökerénél jártunk, amelyről bevezetőm elején beszéltem. Igen, ez az a bizonyos konszenzus, az „összekacsintásé”, a közös tudaté, hogy mi nagyon is tudjuk, most miről van szó: olvastuk Orwellnél.

Ha lenne a magyar szellemi életben egy Thomas Morus-díj – emlékszünk rá, ő ezelőtt 469 évvel a lelkiismeret és a vélemény szabadságának vértanújaként lépett föl a VIII. Henrik által ácsolatott vérpadra –, amely azokat a teljesítményeket honorálja, amelyek ennek az éthosznak a jegyében születtek, föltétlenül ilyen Morus-díjra javasolnám Körmendy Zsuzsanna könyvét.

Emlékezzünk csak vissza arra a morusi gondolatra, hogy azok a politikai vezetők, akik politikai megbízatásuk szempontjainak alárendelik az erkölcsi szempontokat, népüket előbbutóbb a káosz útjára vezetik. Ez a morusi felismerés az, amelyet Orwell a legszebben fogalmazott újra a 20. században. És ez az a felismerés, amelyet legszebben elemzett és járt körül az Orwell-lel foglalkozó irodalomban – természetesen korlátozott ismereteink szerint, de mégis csak azt gondolom, hogy ez így van – Körmendy Zsuzsanna, akinek köszönöm minden olvasója nevében ezt a könyvet.

Gün MÁRTON ÁRONRÓL

Megrendített és egyúttal felvillanyozott Török Bálint tanulmánya a Magyar Szemle augusztusi számában: *A Hegy – Huszonöt éve halt meg Márton Áron* Megrendített, mert a krónikás hűségével és mégis élvezetes stílusban beszéli el egy kortársi és egy egész korszak fölé hegyként emelkedő személyiség akadályokkal, gondokkal teli, de mégis tiszta és következetes életútját. Az írás egyben fel is villanyozott, mert eszembe juttatta Márton Áronnal való találkozásomat, látogatásom igencsak jellemző előkészítését és körülményeit.

1973-ban német katolikus feleségemmel meglátogattuk Kányádi Sándorékat, és a látogatást keresztkománk erdélyi úttá bővítette ki, hogy megismertessen pátriája nevezetességeivel. Az egyik nevezetesség a gyulafehérvári székesegyház volt. Sándor megmutatta a templom legfontosabb látnivalóit, így Hunyadi János üres sírját is. Majd így szólt: nézelődjetek, és várjatok rám. Egy-két elejtett szavából csak sejtettük, hogy Márton Áron püspök úrnak akar bemutatni, de nem biztos abban, hogy ráér-e a püspök úr, nem csak időbeosztását tekintve, hanem elsősorban politikai bajkeverés miatt is, melynek ő is, mi is kárát látánk. Hiszen annyira mi is ismertük az erdélyi helyzetet és különösen az akkori rendszer által az ottani magyarok kiemelkedő képviselőjét fenyegető ármányt, hogy ne sejtettük volna: késedelmes fogadtatásunknál a püspököt és kapcsolatait fenyegető veszély elhárításáról lehet szó. Csak most, Török Bálint írását olvasva látom akkori tompa sejtésem igazolását: „Látogatókat ugyan fogadhattott, de szigorú ellenőrzés alatt tartották, számtalan lehallgatókészüléket telepítettek a palotába, sőt a kertbe is. Még a kerti lugas alá is alagutat fúrtak, hogy ott is elhelyezhessenek egy mikrofont. Persze mindezt tudta a főpap, s figyelembe vették a látogatók is.” (I. m. 135. l.)

Sándor egy idő múlva értünk jött a székesegyházba, és átvitt – valóban nem a palotába, hanem a barátságos, gondozott kertbe. Közben mi is megértettük, hogy a sejtett biztosítási akció úgy látszik, eredményes volt, a helyszín készen várt. Szavak nélkül is rájöttünk, miért nem mehettünk minden további nélkül a püspök úrhoz. De ami azután következett, megérte a bizonytalanságot. Megismertünk egy bölcs, derűt árasztó, közvetlen, nagy érdeklődé-

sű férfit, aki társaságát figyelmesen hallgatni is tudta. A beszélgetés minden részletére már nem emlékszem, de minden bizonnyal szó esett a nyugati magyarságról, a protestánsokról, akiről különösen tudtam tájékoztatni, no meg az akkoriban erős nyugat-európai magyar ökumenikus életről. A püspök úr az audiencia végén egy nagy palack finom fehérbort adott búcsúzóul. Ez bizony kitartott hazáig, és otthon is alig akart elfogyni, no de a beszélgetés emléke természetesen sokkal tovább élt bennünk. Feleségem fel is emlegette: a német katolikus egyháznak kezdettől fogva hű híve vagyok ugyan, de püspököt csak a magyarok között ismertem meg.

Kányádi Sándor is megemlékezett erről a napról „Balla Bálintéknak” ajánlott *Hunyádi* című költeményében:

Sírja üres akár a
Meváltóé
De késik a húsvét

Hiába esdi minden
Áldott délben
A harangszó

A költemény nyilvánvaló, de mindenesetre felfedhető üzenetén kívül csak kevesen tudhatták – tulajdonképpen csak azok ketten, akiknek az ajánlás szólt –, hogy a költemény egy megtörtént eseményre is utal. És itt messze ki kell bővítenem az ajánlottak által érthető üzenettel. Kányádi Sándor ugyanis azokban a politikailag sötét években, sőt évtizedekben költő voltának köszönhető tekintélyét, ismertségét, összeköttetéseit számos esetben felhasználta érdemes ügyek szolgálatára. Csak példa az itt felidézett beszélgetés, mert a kálvinista Kányádi Sándor jó néhány esetben segített a házi őrizetben tartott katolikus püspök számára az őt híveivel összekötő, nem veszélytelen kapcsolat megteremtésében. Egy nagy közös, a szó legnemesebb értelmében ökumenikus ügy szolgálatában sok láthatatlan szál fűződött egy katolikus püspök meg egy református költő között. Sőt abban is biztosak lehetünk, hogy Kányádi népszerűségét az erdélyi magyarság más ügyeiben is latba vetette.

BALLA BÁLINT

A MAGYARORSZÁGI KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA

Néhány kiegészítés Erdődy Gábor és Fazekas Csaba cikkéhez

Erdődy Gábor és Fazekas Csaba a Magyar Szemle augusztusi számában megjelent figyelemreméltó cikkét, úgy is mint az 1944–1949 évi ide tartozó események legfiatalabb résztvevője és a már kevés életben lévő tanújának egyike, az alábbi néhány megjegyzéssel szeretném kiegészíteni. Csak a történelmi tényekkel foglalkozom, a szellemi és ideológiai kérdésekre ebben a rövid kiegészítésben nincs hely. Nincs lehetőség még az itt leírtak pontos dokumentációjára sem, ez is külön cikket igényelne.

A Demokrata Néppárt (DNP) 1947. évi választási sikere szerintem négy oknak tudható be: a vezető értelmiség legjobbjai páratlan mértékben vettek részt a pártban és így az aktív politikálásban, a párt teljes mértékben hazai eredetű volt, nagy súlyú társadalmi mozgalmakra támaszkodhatott, és végül az 1947-es választásokat megelőzően számos volt kiszagdapárti politikus is csatlakozott hozzá.

Ami a vezető értelmiséget illeti, az idézett cikk, nagyon helyesen, kiemelten foglalkozik Szekfű Gyulával, aki részt vett a párt alapításában, de nem lett a párt tagja, ezért gyakran nem említik meg az alapítói között. Barankovics István mellett Eckhardt Sándort, Mihelics Videt és Varga Lászlót sorolja fel, mint a DNP meghatározó politikusait. Mellettük meg kell említeni Bálint Sándor professzort, a vallási néprajz kutatóját, annál is inkább, mert Eckhardt Sándorral együtt ők ketten voltak a DNP képviselői az 1945-ös Országgyűlésben, valamint Rónay Györgyöt. A Fővárosi Közgyűlésben ugyancsak Eckhardt Sándor, valamint Varga László képviselte a pártot.

Egyetemi tanárok ritkán vállalnak vagy töltenek be aktív politikai szerepet; arra pedig, hogy egy párt összes – még ha csupán két – parlamenti képviselője országos, sőt nemzetközi tekintélyű, prominens professzor legyen, aligha van másik példa a parlamenti demokrácia történetében.

A párt teljes mértékben hazai eredetét szerintem nagy súllyal kell hangsúlyozni. Mindenki ismeri Adenauer, Robert Schuman és de Gasperi nevét és pártjaik szerepét a II. világháború utáni Nyugat-Európában, már 1945-től kezdve. A DNP ugyanakkor csak

1947-ben szerzett igazi országos jelentőséget, tehát később, mint nyugat-európai testvérpártjai, és ezért a részleteket nem ismerők azt feltételezhetik, hogy külföldi minta utánzása volt. A testvérpártok 1947. szeptembere előtti sikerei hozzájárulhattak ugyan a hazai sikerhez, de 1944-ben minden ilyen hazai és külföldi kezdeményezés – a kezdeményezők jól felfogott érdekében – a legnagyobb titokban folyt, és a hazai alapítóknak semmiféle tudomásuk sem volt és nem is lehetett a külföldön történekről.

Párt eredete ezért – harmadszor – a már a harmincas évek végén kialakult és nagy súlyt szerzett katolikus szociális mozgalmakra vezethető vissza. Vezető értelmiségiek egy csoportja, azonnali és közvetlen társadalmi támogatás nélkül alapíthat folyóiratot, vagy megindíthat szellemi pezsgést, de aligha hozhat létre politikai pártot. Azoknak a szociális mozgalmaknak, amelyekre ez a párt akár a vallásinál is nagyobb súllyal támaszkodhatott, voltak társadalmi, sőt alapvetően politikai céljaik. A földreform, valamint a parasztság és munkásság, és főként a paraszt- és munkásfiatalok szellemi és anyagi felemelkedése – ma úgy mondanánk, hogy részükre az esélyegyenlőség megadása – alapvetően politikai célkitűzés volt. Ezeknek a szervezeteknek a pusztá léte és működése tehát szinte szükségszerűen vonta maga után az ezekből kisarjadó és velük azonos szellemű politikai mozgalom létrehozását. Köztudott, hogy közülük – a magyar társadalom akkori struktúrájának megfelelően is – a KALOT, a parasztiújáság szervezete volt a legerősebb. A KALOT alapítója és akkori páratlan sikereinek elsődleges létrehozója, Kerkai Jenő, aki, akárcsak Szekfű Gyula, nem volt, és, mint jezsuita szerzetes, nem is lehetett a párt tagja, mégis egyik, vagy akár legfontosabb alapítója volt ennek a szervezetnek is. A mai történeti ismertetésből nem lehet kihagyni a nevét, mert nélküle a DNP soha létre nem jött volna, és azt sem, hogy hosszú és nagyon kegyetlen börtönbüntetéssel kellett fizetnie munkájának sikereiért.

Végül, még az előbb ismertetett széles társadalmi bázis ellenére is, az 1947-es választások nem hozhatták volna meg ezt a sikert a vezetésében kollaboránssá váló Kisgazdapártból kilépő politikusok nélkül. Felsorolásukra csak egy külön cikkben kerülhetne sor. Itt csak Eszterhás György nevét lehet, de kell is megemlíteni. Neki fontos szerepe volt már az 1947 előtti kisgazdapártban is, 1947-ben pedig, mint kampányfőnöknek, aki a konkrét szervezé-

si munkáért volt felelős, kiemelkedő szerepe volt a választási győzelem – mert ez valóságos győzelem volt – elérésében. Ha szó volt Kerkai sorsáról, meg kell említeni az övét is. Autógyári munkásként kezdte az Egyesült Államokban, és nehéz küzdelmet kellett folytatnia családjáért és gyerekei iskoláztatásáért.

A választási győzelem leírásához nem elég az a 16%, amelyet a cikk helyesen idéz. A DNP három megyében azért nem indult, mert, nem akarta fokozni a katolikus egyház konzervatívabb vezetőivel szemben fennálló és a cikkben is jól tárgyalt ellentéteit, nem akart ellenjelöltet állítani a konzervatívabb szellemű Keresztény Női Táborral szemben. Nem állított jelöltet több tiszántúli megyében sem, átengedve ezeket az ott nagyobb történelmi hagyományokat képviselő Magyar Függetlenségi Pártnak. Még így is nagy valószínűséggel több szavazatot ért el, mint amennyit a mindenütt listát állító kommunisták kékcédulák nélkül kaptak, és abszolút többséget ért el azokban a nyugat-dunántúli megyékben, amelyek ma is a nemzeti szellemű politika legbiztosabb bázisai. Eredménye ezek nélkül a részletek nélkül nem értékelhető megfelelőképpen.

Visszatekintve 1945-47-re és egyben az elmúlt 15 évre, felmérhetetlen kárt okozott, hogy Varga László és Eszterhás György, akik az 1947. évi DNP legjobb politikai vénával és legtöbb gyakorlati érzékkel rendelkező politikusai voltak, nem 1989-ben, hanem csak az új Országgyűlés megnyitó ülésének meghívott vendégeként, 1990-ben jöttek haza, és közülük még ekkor is csak Varga László maradt itt. A történelem másként alakul, ha egy évvel korábban térnek haza, és mindketten itt maradnak.

SZAKOLCZAI GYÖRGY

csk NAGY VASÚTÉPÍTÉSEK EURÓPÁBAN ÉS ÁZSIÁBAN

Ma, amikor autópályák újabb és újabb szakaszai nyílnak meg, amikor egyre nagyobb repülőgépekkel egyszerre több száz utast szállítanak, és vonataink nagy részben elhanyagoltak, vasútvonalakat pedig bezárnak, mégis egy nagy vasútépítési korban élünk. Ezzel a fogalommal világviszonylatban a tizenkilencedik század végétől az első világháborúig terjedő évtizedeket jellemez-

U Kubinaty Mikolaj

ték. Ekkor egészítették ki a fővonalakat helyiérdekű vasutakkal, sűrűn lakott területeken immár falvakat kapcsoltak be az akkor legkorszerűbb szárazföldi közlekedésbe. Sok városban ekkor építették-alakították át a régi indóházakat reprezentatív középületté. Építettek ekkor is gazdaságtalan vonalakat, katonai célból.

A mai vasútépítés alapvetően különbözik ettől. Először is abban, hogy Európához és Ázsiához kötődik. Amerika kevésbé látszik érdekeltnek új vasutak építésében. Különbözik abban is, hogy régióként eltérő igényeket kell kielégíteni: Európában a kontinens északi és déli országait egymástól nagy hegyláncok választják el, főleg az Alpokon az eddignél nagyobb kapacitású vasútvonalakat kell átvezetni. Ázsiában, főként Kínában fejleszteni kell a megnőtt igényektől messze elmaradt vasúthálózatot is. Európában és Japánban a személyforgalom fejlesztése elsősorú közlekedéspolitikai követelmény, a fejlesztés egyik célkitűzése új vonalak építése és fontos meglévő viszonylatok radikális korszerűsítése, a másik a nagyvárosi fejpályaudvarok lehető megszűntetésével a folyamatosabb forgalomáramlás lehetővé tétele. A sűrűn lakott Európa gyorsabb vonatokkal igyekszik a repülőgéppel és a távolsági gépjárműforgalommal versengeni. A mai nagy vasútépítés ezéért három irányban mutatkozik: a nagy hegyek hágoín átvezető vasutakat „bázislagutakkal” kiváltani, a legfontosabb nagyvárosi viszonylatokban gyorsvasúti vonalakat építeni és a nagyvárosi pályaudvarokat korszerűsíteni. Mind a háromra nézünk néhány példát.

A régi, vagyis ma még nagy hányadban fennálló hegyi vasutaknál, így főként az Alpokat átszelő vonalakon a szállított árut több száz, sőt ezer méter magasságra kell emelni. Ausztriában a Semmering, a Tauern és az Arlberg, Svájcban a Gotthard és a Lötschberg, Ausztria és Olaszország határán a Brenner, Franciaország és Itália határán a Mont Cenis vasúti átkelők az érdekelték. A problémát érzékelteti, ha meggondoljuk, hogy a második világháború idejében, amikor Olaszország iparát tengeri szénzállítmányok helyett vasúton kellett sziléziai szénrel ellátni, a Semmeringnél, amelyen a szállítmányok nagy része áthaladt, a szénzállító vonatokat három gőzmozdonnyal kellett átvontatni. Ha ma nincs is már szükség ezekre a szénzállítmányokra, s a villamos vontatással a hegyi vasutak energiagazdaságossága is javult, a más áruszállítmányokkal nagyon is megnövekedett áruforgalom ma is nyög a gazdaság-

talanság terhe alatt. Ezen most költséges új „bázisalagutak” építésével kívánnak segíteni. Elsősorban hatalmas energiameennyiséget remélnék megtakarítani. Az új alagutakkal a személyforgalom is nyer, igaz, csak néhány percet, legfeljebb egy-két órát.

Svájc lakossága 1992. szeptember 27-én népszavazáson megerősítette a régi terveket: új Gotthard és Lötschberg alagutak építését. A gondos előkészítés nyomán 1996-ban láttak hozzá a Gotthard-bázisalagút kivitelezéséhez, és 2015-re akarják befejezni. A munkák most mintegy félidőnél tartanak. Amikor 1882-ben a Gotthard vonal 14,9 km hosszú gerincalagútját 1151 m magasságban megnyitották, ennél hosszabb alagutat fúrni még alig tudtak, még kevésbé tudtak volna egy még hosszabb alagutat gőzvontatással üzemben tartani. A füstelszívás így is nehezen volt megoldható. Ehhez a magasan fekvő alagúthoz hosszú, 25 ezrelékes emelkedéseken, bonyolult vonalvezetéssel jutottak a személy- és tehervonatok. Ezzel szemben a most épülő alagúthoz vezető vonalak síkvidéki jellegűek maradnak, mindössze kis emelkedőkkel. Így a hegyet a lábánál kell átfúrni, az új alagút Erstfeld (észak) és Bodio (dél) között 57 km hosszú lesz. A két vágányt külön járatban vezetik, mindegyiket 9,3 méter átmérővel. Sok helyütt biztonsági átjárók kötik őket össze. Két helyen a vágányok forgalomváltására alkalmas föld alatti pályaudvart is építenek (Faido és Sedrun közelében illetve alatt). Mindehhez összesen 151 km alagútcsatornát kell építeni. A világnak ez lesz a leg-hosszabb vasúti alagútja. 1500 ember dolgozik rajta, napi 40 métert haladnak előre. Az Itália felé vezető vonal majd még két jelentős alagutat kíván: a Gotthard átfúrástól északra eső szakaszon Zug és Zürich között (20 km hosszúsággal), és délen Bellinzona és Lugano között (16 km hosszal). Ehhez 2006-ban hozzákezdenek (tehát a két mellékalagút mindegyike hosszabb a jelenlegi „réginél”, melyhez 120 éve kaptatnak fel a vonatok). Az új alagútrendszerben a forgalom nemcsak energiatakarékosabb, de gyorsabb is lesz. Személyszállító vonatok 250 km/h, tehervonatok 160 km/h sebességgel haladhatnak majd. Zürich–Milano viszonylatban 2 óra 40 perces utazási időt terveznek.

A Lötschberg-vasutat is korszerűsítik. Ezen a forgalom Bernből a Simplon-alagúton át ér Itáliába. 1977 és 1992 között ezt a vonalat kétvágányúra építették át, 1993–2001 között újabb átépítésekkel alkalmassá tették a nagyobb úrszelvényt kívánó nyergeskocsi-

forgalom lebonyolítására. S az 1992-es népszavazás alapján egy eredetileg 41 km-es, de végül is 34,6 km hosszúra tervezett bázis-alagúton dolgoznak. A tehervonat-forgalom részére ezt már 2007-ben remélik megnyitni.

E két korszerűsített vonallal – a Gotthard és a Lötschberg vonalakkal – Svájc kihasználja az integrálódott Európa szívében elfoglalt geográfiai helyzetét. Amit Schiller más célzattal megírt Tell Vilmos drámájában („Durch diese hohle Gasse muss er kommen”) azt az Alpok központjában elhelyezkedő ország most vasútjaival fordíthatja a maga javára.

Párizsban és Rómában már fontolgatják a Mont Cenis-alagút kiváltását is, megkönnyítendő a francia–olasz kapcsolatot Lyon–Torino viszonylatában. Jelenleg a geológiai és a jogi problémák megoldásán fáradoznak. A már meghatározott nyomvonalon a Mont Cenis alatti fő alagút 53 km hosszú lesz, olasz oldalon Bussolenónál még egy 12 km-es, francia oldalon Belledonne-nál és Chartreuse-nél, melyet eddig inkább az ottani szerzetesek által főzött nemes italról ismertünk, egy-egy 20 km-es alagút építése válik szükségessé. Az új Mont Cenis-alagút a legkedvezőbb esetben is csak 2020-ra készülhet el.

Hosszú évek óta képezi vita tárgyát az új, mintegy 30 km hosszú Semmering bázis-alagút építése Gloggnitz és Mürzzuschlag között. Ennek építését sokan azért is ellenzik, mert Európa legrégibb hegyi vasútját, mely 1999-ben vasútvonalak közül elsőként a „világörökség” rangját is elnyerte (azóta is csak a dardzsilingi vasút szegődhetett melléje) üzemben tartva akarják megmenteni. A Semmering vasút 15 alagútjával és ugyanannyi szép kőből épített viaduktjával oly tökéletesen illeszkedik a szép táji környezetbe, oly sok szállal kötődik Európa kultúrtörténetéhez, hogy a forgalomnak az új alagútba terelése a gazdasági előnyök mellett óhatatlanul kulturális veszteséget is jelentene.

A vasúti forgalom egykor annak a területnek, amelyen áthaladt, minden települését kiszolgálta: tájegységeket tárt fel. Ma a nagy városok közötti forgalom korszerűsítésén fáradoznak, ennek jegyében épülnek az új gyorsvasúti vonalak. Az alapokat Japánban, majd Franciaországban rakták le mintegy huszonöt éve, de van már gyorsforgalmú vasút Spanyolországban, Németországban és Svédországban is. Az építkezések volumene, a vasutakat a közúthálózattól szintben mindvégig elválasztó megol-

dások, a 250–320 km/h sebesség és az ütemszerű közlekedés (legtöbb viszonylatban óránként) sejteti az ehhez szükséges építési munkák költségeit. Az újabb nagy vasútépítés eredményeként ma Párizsból Marseille-be, Tours-ba (Ligne Atlantique) és Calais-ba vezet a TGV (Train a grande vitesse). Épül, sőt befejezéshez közeledik a strasbourg-i vonal is. A gyorsvasúti szerelvények, részben a hagyományos pályatesteket igénybe véve, ezen kívül Párizsból már Brüsszelbe, Kölnbe és Genfbe is eljutnak. Németországban a Hamburg–München viszonylat a meghatározó. 2002-ben elkészült a Frankfurt és Köln között épített új vonal is (Neubaustrecke).

A 2004 decemberében életbe lépett menetrenddel Németországban a vasút-korszerűsítés klasszikus változatát új dimenzióval mutatták be. Nem építettek új nyomvonalat, hanem gyökereken korszerűsítették a meglévőket. Az átépített Hamburg–Berlin vonalon (Ausbaustrecke) most 230 km/h sebességgel óránként közlekedő vonatok közbenő megállás nélkül másfél órás menetidővel kötik össze a két nagyvárost (260 km). Hogy a nagy vasútépítések korát éljük, azt ennek a korszerűsítésnek 650 millió euró költsége is bizonyítja.

A gyorsvasúti vonatok a városmag közeli pályaudvarokról indulnak, és oda érkeznek, ez egyértelmű előny a repülőgéppel szemben. Igazolja a francia TGV koncepcióját, mely szerint a repülőgép 400 km távolság alatt nem versenyképes a vasúttal. És vegyük hozzá ehhez még a környezetszennyezés csökkentése terén mutatkozó jelentőséget: a gyorsvasutak mind „tisztá” villamos vontatásúak.

Oroszország 2005-ben adott megbízást a Siemensnek a Moszkva–Szentpétervár közötti gyorsvasúti forgalom kiépítésére, és ehhez 60 szerelvényt is rendelt. Spanyolországban a Madrid–Barcelona kapcsolaton dogoznak. Íme, a nagy vasútépítés korát éljük.

A korszerűsítés harmadik változata nem kevésbé költséges és lényegbevágó, ez a városi pályaudvarok átépítése. Itt is takarítható meg energia, növelhető a járatok sebessége, de a nagy célkitűzés itt mégis inkább urbanisztikai: értékes városi területek szabadulnak fel. Vasútvonalakat terepszint alá süllyesztenek, vagy áthelyeznek. Ott, ahol a fejpályaudvarokat átmenő forgalomra tudják átépíteni – amire a vasútépítés közel kétszáz évében már eddig is számtalan példa mutatkozott – a vasútüzem is előnyök-

höz jut. A fejpályaudvarok megszüntetésének nagyszabású példáját már a két világháború között megindított munkákkal, melyek csak az 1950-es évek végén fejeződhetnek be, Brüsszel szolgáltatta: A Nord és a Sud pályaudvarok között fúrt alagúttal átmenő forgalmat sikerült megvalósítani. Sok helyütt kívánták ezt azóta követni, kevés városban sikerült ezt megoldani. Most az évek óta folyó és előreláthatólag jövőre befejeződő legnagyobb építési munka az új berlini főpályaudvar építése. A német főváros új főpályaudvara az egykori Lehrter Bahnhof helyén épül (mely diadalív-motívumú főhomlokzatával 1884-ben példaként szolgált a mi Keleti pályaudvarunk építésének). Az észak–dél és a kelet–nyugat irányú vágányok egymástól szintben elválasztva keresztezik egymást, könnyű és közvetlen átszállást is biztosítanak. Az egymást keresztező, ívben fekvő, hernyó alakú, üvegezett csarnoktetők már építés közben impozánsak. A vonatok persze itt nem járhatnak át a másik viszonylat vágányaira. Berlinben az átépítés nem vet fel műemléki kötődéseket, a berlini vasutak a háborúban rommá váltak. Sajátos vonalvezetésük egy évszázada újítséért kiált. Most bizonyára sikerül a városi gyorsvasút és a távolsági forgalom célszerű kettéválasztása.

Stuttgart félmilliót meghaladó lakosú város. Völgykatlanban fekszik, fejpályaudvarába a fő vasútvonalak kelet felől futnak be (csak egy tekerődzik le a hegyoldalból). A ma 16 vágányos együttest az első világháború idején már másodszor építették át. Épülete, Paul Bonatz építész remekműve, a vasutak építészetének egyik szimbóluma lett. A vágányzat évtizedek óta tervezett, de mindig elhalasztott gyökeres átépítése – úgy tűnik – most mégis elkezdődik. A tervek szerint a vágányokat és peronokat a föld síne alá helyezik, az eddigre merőleges irányban. Így a régi fejpályaudvartól eltérően immár átmenő lesz a távolsági forgalom, és mindössze 8 vágányra lesz szüksége. A regionális illetve elővárosi forgalom vágányait még egy szinttel lejjebb építik ki. A régi épület 200 méteres főhomlokzatával és a Königstrasse tengelyében a városkép fontos elemeként mutatkozó óratoronnyal: állva marad. Hogy műemlékként is megtartja-e középületi rangját és főleg értelmét, ezt a jövő nemzedék majd elbírálna.

Ugyancsak egy régóta tervezett nagyszabású átépítéshez fognak a mindössze 23 ezer lakosú dél-németországi Lindau pályaudvaránál. A festői szépségű, történelmi értékű kis város a Bodentó

partja mentén szigeten épült. 1854-ben, a vasútépítés hőskorában a vízben emelt töltéssel kötötték a szárazföldre. A cél akkor az volt, hogy a vonat és a tavi hajózás közvetlen kapcsolatba kerüljenek. A vasút értékes területet foglal el, látványban is kiütözik a városképből, s a vasútüzem a fejpályaudvar miatt itt is nehézkes. A lakosság nagy hányada az elmúlt évtizedekben a szigeti óvárosból kiköltözött a part mentén létesült korszerűbb lakóterületekre. Vagyis a településstruktúra átalakult. Ezért a vágányhálózatot most „visszavonják” a szigetről, a felszabadult terület árából fedezhető a part menti új pályaudvar építésének költsége.

A német vasúti pályaudvarok korszerűsítésénél a hagyományokat tiszteletben tartják, ez mutatkozik a nagy Lipcse főpályaudvar már be is fejezett építkezésénél is. A hatalmas keresztperonhoz kapcsolódva, főleg egy szinttel alatta, egész üzletváros épült. Az 1915-ben épített híres pályaudvar csarnokával együtt műemlékként látványában és lényegében változatlan maradt

Az új vasútépítések előtt úgy fogalmazhattunk: Európában az *Alpokon* vasutak vezetnek át. A hágók közelében, többnyire 1–2 km hosszú alagút segítségével. Ezzel szemben az új alagutak az *Alpok alatt* fognak új összeköttetést teremteni. Ehhez az alagútépítés új technikai és villamos vontatás biztosították a lehetőséget. A La Manche csatorna alatt épített alagút hosszúságát is meghaladó, közel 60 km-es alagutak korunk nagy vasútépítési teljesítményei. A városoktól távolabb fekvő településeket annak idején fellendítő helyi érdekű vasutak ma már nem tudják felvenni a versenyt a gépjárművel, évtizedek óta sorra szüntetik meg a félig (vagy teljesen) üresen járó vonatokat elől a vonalakat. Mindössze a városokat kiszolgáló úgynevezett elővárosi gyorsvasutaknak van jövőjük, de ezek korszerűsítése inkább vasúttechnikai munkákat kíván.

Végül felmerül az olvasóban a jogos kérdés, hogy az új vasútépítéstől hazánk miért marad le? Közlekedésépítésre fordítható keretünket nyilván kimeríti az autópálya-építés. Mégis, remélhető és talán szükségszerű, hogy a nagy vasútépítés, mely eddig nemcsak hazánkat, de egész Kelet-Közép-Európát elkerülte, beköszönt hozzánk is. Mert sok lemaradást kell behozni. A Hamburg–Berlin példát szem előtt tarthatjuk: a Bécs–Budapest viszonylat körülbelül azonos távolságú, hasonlóak a terepviszonyai, a forgalom nagyságrendje is összevethető. Itt is megtartható a nyomvonal. Románia és Bulgária közeljövőben várható európai

uniós tagságával hazánk vasúthálózatának jelentősége a növekvő tranzitforgalom miatt megnő, túlmutat az ország igényein, és kiaknázható előnyöket biztosít. Ezért is időszerű a mai nagy vasútépítésekre itthon is figyelni.

KUBINSZKY MIHÁLY

csin *U. Tóth aláírása*

NOSZTALGIA ÉS A RÉGI FÉNYEK: FILMFESZTIVÁL KRAKKÓBAN

Még az éjszakai vonatozást sem bántam volna, csak hogy eljussak a krakkói filmfesztiválra. Volt ebben egy nagy adag nosztalgia ifjúságom zarándokhelyei: Lengyelország, s mindegyik Krakkó iránt. „*Lám az expressz is, / pompás hajnalban szárguld, robog velünk, / Krakkó felé megyünk. / Habzó, cseh sört iszunk az étkező kocsiban, / nézz ki a hajnali tájnak hangulata van. / NDK fülbevalód szórja fényeit, / váltsunk át koronára 65 zlotyit. / Lám csak, hát voltak nekünk élményeink.*” Az igazság azonban az, hogy bár Bereményi Géza sorait fejből idéztem, amikor megtudtam, hogy már naponta rendszeres repülőjárat van Budapestről Krakkóba s az út 40 (hátszélben 30) perc – szívfájdalom nélkül döntöttem a repülőgép mellett. De ez csak elmélyítette bennem a nosztalgiát...

Ahogy a Krakkóval és a lengyelekkel való találkozás is: ugyanazt kaptam a 45. Krakkói Filmfesztivál programjától, amit fiatalon, lengyelországi csavargásainkon. Sokszínű kulturális és filmes kínálatot, egyszerű, minden rongyozást nélkülöző, természetesen módon, a régi nagyszívűséggel.

A hivatalos versenyprogram más fesztiválok (a giffoni gyerekfilmfesztivál, a jihlavai nemzetközi dokumentumfilmfesztivál, a kínai Guangzhou filmfesztivál) bemutatkozásának is teret adott. A számos tematikus válogatás között igazi különlegességeket kínált például a *Rövidfilmek mesterektől* sorozat, amelynek irigylésre méltó programját nemzeti filmarchívumuk állományából állították össze. Bunuel, Antonioni, Truffaut, Polanski, Pasolini, Wajda (és még sorolhatnám a klasszikusokat) rövidfilmjei között láthatuk többek között Moholy-Nagy László 1929-ben forgatott filmjét a marseille-i kikötőről. Ugye, ne kérdezzem, hogy megtalálható-e ez a film a mi filmarchívumunkban?

7910

Olyan retrospektív vetítések mellett, mint Jurij Norstein, Peter Liechti, Daniel Szczechura, Tarr Béla filmjeinek – Hotel Magnezit, Utazások az Alföldön, Macbeth – is szenteltek egy estét, amelyre meg is telt a mozi. Szerepelt magyar film a versenyben is, sőt, a finnek és a lettek mellett, mint új európai uniós állam kaptunk még bemutatkozási lehetőséget. Ezt egy vitatható összeállítással (Tollas, Csak egy kislány, Spilerek) háláltuk meg, amely kevésbé reprezentálta a magyar dokumentumfilm-gyártást.

Azt hiszem, az európai fesztiválok programjából válogatott összeállításban bukkantam Werner Herzog új, kilencvenperces dokumentumfilmjére: a *Fehér gyémánt* szervesen illeszkedik a monomániás herzogi életműbe. „Mit bánom én a magas kultúrát, nekem csak a civilizáció fáj” – mondta egyszer állítólag John Lukács. Herzognak valóban csak a civilizáció fáj: a pusztító, a természetet ölő civilizáció. A fehér gyémánt egy léghajó, amelyet egy angol mérnök, Graham Dorrington épít sziszifuszi küzdelemben valahol Brit-Guyanában, egy gigantikus vízesés mellett. Az Ikarosz-mítosz megejtő megidézése mellett a filmnek sikerül az itt még eredeti, vad természet és a technikai fejlődés oly sokszor bemutatott konfliktusait átélhetővé, olykor katartikussá tenni.

Az *Óvoda* című kínai film egy bentlakásos gyerekeintézmény lakóinak életét kendőzetlen őszinteséggel mutatja be. A komikus gyerekszajttörténeteken túl a fesztivál egyik lelegelgondolkodtatóbb filmje azt láttatja, hogy a jövő nemzedék kemény ideológiai képzése már hároméves korban megkezdődik.

A versenyfilmek nemzetközi mezőnyében számomra egy belorusz, egy orosz és egy cseh film jelentette a legtöbbet. Viktor Dasjuk *A nagy misztérium* című filmjében a lassan két évtizede Csernobilban törtéteknek egy asszony halálát bemutatva állít szívfájdító mementót. A halál premierplánban jól érzékelteti, hogy egy ember pusztulásának bemutatása mennyivel drámaibb és megrázóbb lehet, mint a tömegkatasztrófák inflálódo képei. A középkorú, rákos asszony búcsúja az élettől a kamera előtt végtelenül emberi, villanásokban ugyan, de pontosan láttatja, hogy a hozzátartozók, az élők idegensége-félelme az elkerülhetlentől talán erősebb, leküzdhetetlenebb, mint az érintetteké. Irina Zajtsewa orosz filmje, az *Élt egyszer egy öregember és egy öregasszony*, egy Szibériában, az Isten háta mögötti faluban élő házaspár monoton, eseménytelen mindennapjait mutatja be. Az öregekhez legfel-

jebb egy rendőr téved be, azzal, hogy nem láttak-e egy menekülő rabot. Az asszony botorkál tűzhely és veteményes között, az apóka világháborús élményeit meséli. S közben kimondatlanul, de minden percben fiukat várják látogatóba. Az öregség heroizmusa, nosztalgia és a megbékélés derűje sugárzik egyszerre és nagyon intenzíven az egyszerű, eszköztelen filmből. Cseh rendezők készítették a *Cseh álom* című, klasszikus hagyományait folytató, szatirikus filmet. Munkájuk a fogyasztói társadalom elé tart tükröt, bemutatva a végtelenségig manipulálható vásárlókat, akik még arra is képesek, hogy egy nem létező supermarket megnyitóján asszisztáljanak. A Cseh álom nagy átverése persze máshol, akár nálunk is, épp így megtörténhetett volna, miképpen *Hercules* – a kilencéves kisfiú története is ismerősnek tűnik hazai dokumentumfilmekből. Az alkoholista szüleihez családfenntartóként viszonyuló, guberálásból pénzt kereső, gondoskodó, csupa szív gyermekről készült portré tömören és hatásosan szól a perifériára szorult életéről. (Sikere bizonyosra vehető volt, meg is kapta a fődíjak egyikét.)

A legtöbb díjat egy varsói antikvárius portréja kapta. A bolt nem csak régi könyvek zsúfolt eladótere: egy tér, egy hely, ahová azért mennek az emberek, amit máshol egyre kevésbé találnak. Értékek, emberi szavak otthona, s alkalmi agora, ahova nemcsak könyvekért érdemes vissza-visszatérni.

A rövid játékfilmek között a lengyel filmfőiskolás Leszek David mindössze 28 percben ad teljes képet egy tétova, érzékeny fiatalember útkereséséről. Csodálkoznék, ha rövid időn belül nem hallanánk újra *Az én helyem* rendezőjéről. Egy német vizsgafilm, Stephan Rick alkotása nagyon finom iróniával egy német férfi és egy thaiföldi lány kapcsolatát, már-már kétségbeesett társkeresési kísérletét mutatja be, amely azonban zátonyra fut, látszólag a férfi anyjának merev ellenállásán.

Erős, színvonalas, a társadalmi lelkiismeretet megszólaltató volt a mezőny Krakkóban, ahol a magyar versenyfilm – Zsigmond Dezső *Csigavára* – lehetőleg, groteszk líraisága ezúttal nem talált visszhangra. Igaz, méltatlanul hátrányos helyzetből is indították, hiszen egyetlen plakát, de még egyetlen szórólapp sem adott hírt róla. Krakkóban is éreztem, amit itthon is folyamatosan, hogy a dokumentumfilm bizony mostohagyerek a filmforgalmazásban. S amit nagyon fájón, szinte irigykedve néztem:

a Lengyel Televízió emblémáját a filmekben. Igen, a lengyel dokumentumfilm fő támogatója a televízió s nemcsak a gyártásban, de a forgalmazásban is. A dokumentumfilm, az animációs film és a kisjátékfilm szerves része a nemzeti filmgyártásnak és filmkultúrának. Jelen van, s nemcsak az ünnepeken, a fesztiválokon, de a hétköznapokban is, a mozik, a filmklubok, a közszolgálati televíziók műsorán.

Hogy csinálják? Jó lenne megtanulni tőlük.

TÓTH KLÁRA

csk: ARCCAL A VOKSOK FELÉ

Ez még nem a célegyenes, de a versenyzők már jócskán benne vannak az utolsó körben. A feszültség fokozódik, a gyorsuló tempó közepette egyre élesebb a pozícióharc. A túl korán megnyitott hajrá éppen úgy megbosszulhatja magát, mint a késlekedés. Aki hibázik, lemondhat a győzelemtől, de ha nem, akkor is lehet jobb az ellenfele.

Természetesen a politikáról és a közeledő választási harcról van szó. 1990 óta megszokhattuk volna, hogy a demokráciában a pártpolitika formálja meg és kínálja fel a politikai alternatívákat, s ebben az erőterben a társadalmi elvárásoknak, az értelmiségi útkeresésnek a valaha remélnél jóval kisebb a szerepe. Ezt természetesen „csak” a társadalom (illetve annak közéleti elkötelezettségét, de a pártpolitikától való elhatárolódását a *civil* jelzővel meghatározó része), illetve a pártpolitikában is szerepet játszó, de autonómiájukra – elkötelezettségük ellenére is – kényes értelmiségiek nehezményezik. A közélet formálásában részt venni kívánó, de ettől a lehetőségtől a rendszerváltás kegyelmi pillanatait követő másfél évtizedben távolodó csoportok sértettsége azonban aligha fogja eldönteni a választásokat. Ebből következően nem várható, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is puhuljon a politika „diktatúrája” (amit még véletlenül sem szabad összetéveszteni a politikai diktatúrával), amely a közélet formálásából, az ország életének alakításából lehetőleg kizárja a maga világán kívülről érkezett kezdeményezéseket.

Pedig ezekre egyre nagyobb szükség lenne, noha a változás útjában áll egy olyan paradoxon, ami a közeljövőben aligha oldható

U Gaspar G.
Jdeor
+324

fel. Az ugyanis, hogy a politikát nem lehet politikamentesen befolyásolni, hiszen e szándék megjelenése önmagában és automatikusan politikai jelentést kap.

A probléma talán nem is ez, hanem a *politikának kizárólagosan a pártpolitika körére szűkülése*, általános távlatvesztése. Mára talán már az is közhely, hogy ez idő tájt a kormányzás legfőbb célja igen gyakran nem az ország működtetése, nem a közelebbi és távlati problémák megoldása, nem közös célok kijelölése és a többi, hanem a hatalom megtartása. Egyébként még ez sem lenne feltétlenül bűnös vagy elítélendő magatartás. Az ugyanis aligha vitatható, hogy bármely szervezetnek természet adta joga, hogy életben akarjon maradni, és természetes igény az is, hogy egy-egy kormány a megkezdett, négy évnél hosszabb idő alatt végigvihető programjait be szeretné fejezni. Azt már többször is láthattuk, hogy új kormányok első lépéseit kifejezetten áthatja az a törekvés, hogy elődjük még folyamatban lévő programjait leállítsák. Ami ugyancsak nem gonoszság, hanem nagyon határozott politikai racionalitás: a kormányzás lehetővé teszi a nagy pénzmozgások áramlási iránya fölötti rendelkezést, s egy választási győzelem egyúttal azt is jelzi, hogy maga a társadalom is azt kívánja, hogy más prioritások szerint folyjanak a továbbiakban a dolgok – ide értve az anyagi erőik elosztását is. A baj az, ha az ilyen változások nem a társadalmi szükségletek, hanem szűkebb, elkülönült csoportérdekek határozzák meg.

Az elmúlt másfél évtizedben a magasabb szempontok szerinti elvárásokat a leginkább a politikai idealizmusa, a tisztességes és részérdekeken túlmutató magatartást feltételező, s utóbb emiatt elsősorban hívei által elmarasztalt Antall-kormány teljesítette. Antall József és vezetőtársainak széles köre hitt abban, hogy a rendszerváltás és a rendszerváltozás jelentős erkölcsi energiákat, a közéleti morál megújulási készségét is képes mozgósítani. Ez a gyakorlatban sajnálatos tévedésnek bizonyult. A panaszok oka máig az, hogy túlságosan is magasra tekintve, és kevésbé a politikai racionalitás vagy pragmatizmus jegyében alakult például a privatizáció vagy a médiapolitika, s az akkori nemes idealizmusnak súlyos következményei azóta is deformálják a magyar társadalom változásait.

Hiba lenne azonban azt mondanunk, hogy másként kellett volna cselekedniük. Az őket követő kormányok működése arra irányította a figyelmet, hogy az 1990 és 1994 közötti kormányzás értelmisé-

gi attitűdje, esetenként az akkori kormányokkal szemben bevetett hatalom-és pozíciószerezési technikák veszélyeit nem érzékelő naivitása mégiscsak fölmutatott valami, azóta már nosztalgikusan emlegetett közéleti normát. Nos, ha van még valami tőkéje a mai magyar politikai életnek, azt ennek az időszaknak köszönheti.

Antall József talán 1991 karácsonya körül mondta egy televíziós beszélgetés során, hogy ő nem azért lett az ország miniszterelnöke, hogy a „közvéleménynek hercigekedjen”. A helyzet nagyot változott. A mai képlet szerint az Antall József által „hercigekedésnek” nevezett, egyébként sajnos megkerülhetetlen feladatra való alkalmasság a miniszterelnöki poszt betöltésében döntő szempont. A politika mindennapi hadgyakorlatai közepette úgy tűnik, hogy a permanens kampány (*ad notam* „permanens forradalom”) mellett maga a kormányzás már csak szükséges rossz. Maga a *hercigekedés* szó stílári értéke is kifejezte azt az elutasítást, amely a médiának és a közvéleménynek való udvarlásra, a közönség olcsó eszközökkel való manipulálására, a kampánypolitizálásra irányulhatott volna olyankor, amikor minden pátosz nélkül is tisztában kellett lenni azal, hogy a kormány előtt „egy nemzet sorsa áll”. Másfél évtized azonban nagy változásokat hozott, a politikai kultúra sokat hanyatlott, a demokrácia a gyakorlatban nem elmélyült, hanem felszínesé vált és sok vonásában hitelét veszítette. Erre gondolva állapíthatjuk meg, hogy ha a rendszerváltás egészében nem is bukott meg, a hozzá fűzött és kibontakoztatásához nélkülözhetetlen illúziók és megalapozott reményeségek sajnos elvesztek.

A mára kialakult helyzetre a közvélemény nem tud érvényes és gyakorlati eredményeket ígérő válaszokat adni. Elsősorban azért, mert az évek során elveszítette közérzete artikulációjának lehetőségét. Nagyon sokan érzik úgy, hogy a *pártok parlamentje* nem alkalmas arra, hogy ott megfogalmazódjanak a társadalom elvárásai, a legégetőbb kérdésekre adható válaszok.

Ezt a körülményt szükségképpen inkább az ellenzék érzékeli.

A Fidesz stratégiái számára evidencia, hogy pártjuk politikai tevékenységének centruma nem lehet a parlament, ahol a kisebbségi helyzetből adódóan az érdek- és akaratnyilvánításnál többre nem lehetnek képesek. Ezzel szemben azok a szerveződések, amelyek az elveszített 2002-es választások óta ellenzékbe szorult párt körül kibontakoztak, azt a megerősítést kínálták és kínálják, amelynek révén a párt struktúrája a veszteség periódusában is fejlődhe-

tett. (Más, és amúgy roppant súlyos kérdés, hogy ezért mekkora árat kellett fizetnie.) 2002-es tapasztalataik közé tartozik az is, hogy a sikerhez a támogatottság önmagában nem elegendő, a választási győzelem elengedhetetlen feltétele a szimpatizánsok mozgósítására való készség. A Fidesz rendkívüli tudatossággal dolgozik azon, hogy a civil szerveződéseknel céltudatosabb és feszelebb, de a párt-szerű szervezeteknél lazább organizációkat működtessen, s ezeken keresztül holdudvarát bővítse, beágyazottságát javítsa. Az így létrejött szatellit-szervezetek a párthoz való kötődést erősítik, de működésük nem oldja meg a párt előtt álló összes feladatot.

A politizálásnak a parlamenten kívüli dinamikája korántsem, de legalábbis nem feltétlenül a parlamentarizmus tagadása. Sokkal inkább válasz a közvélemény kiábrándulására, a rendszerváltozás folyamatának elakadására, a torzult parlamentarizmusra. Hiányzik azonban belőle az a törekvés, amelynek jegyében a legkézenfekvőbb módon kellene megkísérelnie a parlament becsületének visszaállítását: vagyis a parlamenti munka eszközeivel. Amit eddig láttunk, az azt mutatja, hogy a pártpolitikával való általános elégedetlenség ugyan beépíthető magába a pártpolitikai játszmaiba, de ettől a túlságosan pártosodott közélet még nem fog megújulni! És ennek a problémának a kezelésére a Fidesz eddig nem tett lépéseket – pedig ahhoz, hogy valóban biztosra menjen, hogy a közvélemény-kutatási adatokban megmutatkozó előnyt a választásokon realizálhassa, ezt is meg kellene tennie. Ez a manőver egyébként természetesen illeszkedhetne a közép-ről való szavazatszerzés technikái közé, ami a párt jól érzékelhető célja is.

A választás közeledtével tapasztalható: *2002-ből a győztesek is tanultak*, s nem akarják az akkori vesztes kormányoldal hibáját elkövetni. Azt ugyanis, hogy a Fidesz annak idején elhanyagolta a kampányt.

Az MSZP a múlt év őszén kifejezetten a kampányra gondolva cserélte le Medgyessy Pétert, s tette fel jövőjét a hasonlíthatatlanul jobban kommunikáló Gyurcsány Ferenc szerepeltetésére, aki a kezdeti szárnyalás után elődjéhez hasonló szintre esett vissza, pedig szereplése gyakoriságára, tematizációs készségére nem lehet panasz. Az új vezetés kommunikációs buzózkodása mögött

azonban nem áll teljesítmény, s az a pl. Gyurcsány által is kedvelt-ve ismételtgetett tétel, mely szerint az ország sikerei mögött az ezeket kivívó emberek, s nem a kormány áll – kivételesen igaz. Az MSZP kárára sokan érzékelik azt a szakadékot, amely a társadalom és a kormány teljesítménye között tátong. Ezért a *Száz lépés* programok, SMS kampányok eredménytelenek, sőt sokakat kifejezetten irritálnak. De nemcsak a kétféle teljesítmény közti különbség okoz gondot a baloldalnak.

A nyári holszezont követően megnyitott hosszú hajrá során az MSZP-nek arra kell választ keresnie, amire valójában nem nagyon találhat. A magát baloldaliként azonosító párt másfél évtized során alapjában egyetlen politikailag kreatív cselekedete a Bokros-csomag volt: brutális tagadása bármiféle baloldaliságnak. Az MSZP azóta sem tud (láthatóan nem is akar) mit kezdeni azzal a helyzettel, amelynek lényege, hogy a késő Kádár-kor apparátusában helyet kapott (akkor) fiatal technokratáiból szerveződött újjgazdagok vezényelte liberális gazdaságpolitikát a modern baloldaliság társadalompolitikájával kellene összebékítenie. A tüzet a vízzel.

Ezt a skizoid állapotot jól mutatja, hogy évadnyitó kampányuk programja szerint ők a biztonság és a bátorság politikájával, költésgetésével fognak kirukkolni. A szavak persze szépek, de nem kell ahhoz különösebben gyanakvó természet, hogy észrevegyük: bizony, ellentmondanak egymásnak. A biztonság ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy nincs kockázat. S ha valóban így van, akkor mihez kell a bátorság? Ezzel szemben a bátorság éppen a kockázatok vállalását jelenti, s ha valóban van kockázat, akkor mit jelent a biztonság?

Hogy ilyen nyilvánvaló ellentmondás felett az MSZP programformálói a jelek szerint könnyedén átsiklanak, nem jelent mást, mint hogy üres szavakkal van dolgunk, amelyeknek semmi más szerepük nincs, mint hogy a választók szimpátiáját elnyerjék. Eközben ürességük azt is jelzi, hogy akik e jelszavakat kiadják, mérhetetlenül lebecsülik azokat, akiknek támogatását meg akarják nyerni. Mármost: mit jelent ez tágabb és mélyebb értelemben? Sajnos azt, hogy az *így politizáló párt gondolkodásában a parlamentarizmusnak nincs valós helye*. A parlament e szempontból csak annyit jelent, hogy a választásokon ott elérhető számszerű többség jegyében a hatalmat megszerző csoport megszerezheti döntéseihez a legitimitás formális kellékeit.

Hogy ez a szisztéma miként működik, azt láthattuk a Bokros-somag elfogadásakor, s láthattuk a magyar költségvetést tartósan szétverő Medgyessy-féle pénzügyi ámokfutás idején is. Talán nem kell mondani, hogy a pénzügyi oldalát tekintve sarkosan szemben álló két kabinet-alakításban az MSZP ugyanannak a politikai gondolkodásmódnak, viselkedésnek, reflexeknek megfelelően működött. Mindkét esetben egy-egy célcsoportot kegyelt keresve akarta hatalmi pozícióját stabilizálni, miközben figyelmen kívül hagyta, hogy higgadtabb és felelősebb döntésekkel, a parlamentarizmus szellemét kifejező konszenzusteremtéssel a közjó szempontjából eredményesebben kormányozhatna. Meg kell jegyezni, hogy a konszenzusteremtés igazából nem azt jelenti, hogy a kormány és az ellenzék álláspontja találkozik. Egy jól működő parlamentnek először azt kell lehetővé tennie, hogy a döntések mögött álló pártokon belül legyen meg a kívánatos konszenzus... Így nem fordulhatna elő, hogy a meghatározó kormánypárt legnagyobb hatású döntéseiben a kisebbik koalíciós partner zártkörű elitjének szava dönt, s ezzel a társadalom (kormánypárti és ellenzéki szimpatizánsok, közömbösök és szkeptikusok) túlnyomó többsége ellenére, de legalábbis egységesen nélkülük születnek döntések. Ha van merénylet a parlamentarizmus ellen, akkor ez az.

GÁSPÁR G. JÁNOS

U Bod Péter A'kor

csin. HURRIKÁN, OLAJHIÁNY, POLITIKA ÉS MÁS
TERMÉSZETI CSAPÁSOK

Már a nyár sem az igazi. Az idén sem volt például nyári politikai szünet. Persze a politikai uborkaszézon olyan országokban köszönthet be, ahol a parlament az elsődleges színtere a közéletnek, és így a nyári parlamenti szünetben megáll a politikai élet. Nálunk azonban az Országgyűlés szerepének csökkenésével és a permanens kampány miatt valójában már egy ideje nincs nyári leállás, noha a vezető politikusok ugyanúgy igyekeznek kivenni szabadságukat a forró hetekben, mintha még mindig civilek lennének, átadva a teret a kisebb rangú, fiatalabb, és ezért még zajosabb politikusi garnitúrának.

De azért sem volt az igazi a nyár, mert magával a nyárral volt gond: áradást hozó esők, szélsőséges időjárás sokfelé. És ez már a politikai uborkaszegzen elmaradásánál sokkal komolyabb kérdéseket vet fel: trend nélküli véletlenek sorával van dolgunk, vagy valóban a klímaváltozás mindennapi megnyilvánulását tapasztaljuk most? És ez utóbbi esetben vajon képes lesz-e az új körülményekhez igazodni a gazdasági élet? Vagy éppen ellenkezőleg: a gazdaság az oka és elmélyítője annak, ami mindinkább válságként tűnik fel a világban: hol az Elba mellett, hol Ázsia partjainál, most Romániában, majd legutóbb New Orleansban?

Ebből a súlyos problematikából egy elemet érdemes kiemelni, mert eminens világgazdasági jelentőségén túl közvetlen magyar vonatkozása is van, s ez az olaj ára. Amikor a hurrikán és a védtézkedések elhanyagolásának közös következményeként víz alá kerültek fontos amerikai olajlétesítmények, 2005 szeptemberére a nyersolaj hordónkénti ára a 60 dolláros szint fölé szökött, egy újabb olajválsággal fenyegetve a világot. A tét bizony nagy: amikor 1973-ban, majd 1979/80-ban a korábbi szint többszörösére ugrott a nyersolaj világgpiaci ára, a világgazdaságban gyors szétfejlődés és számos piacgazdaságban súlyos válság lépett fel. Máshol – nevezetesen a tervgazdaságokban – a politikai rendszer merev, zárt rendszere és ideologikus természetűe miatt az áremelkedés nem nyilvánulhatott meg azonnali gazdasági krízisben, ám éppen a nem-változás, a folyamatok és struktúrák tehetetlensége vezetett el később a gazdasági és társadalmi rendszer kríziséhez.

Az olaj ügye (de felhozhatnánk egyéb természeti kincseket, a termőföldet, az ivóvizet, a teljes természeti környezetet) alkalmas arra, hogy általános érvénnyel kérdőjelezzük meg a gazdasági rend, a természeti környezet és a társadalom kölcsönkapcsolatainak fenntarthatóságát. Ez a kifejezés a tudomány és a közbeszéd divatos fordulatává vált: ha beütjük a Google keresőjében a fenntartható növekedés kifejezést, akkor 21 ezer említést kapunk, a fenntartható fejlődés 51 ezerszer található. A sustainable growth már csaknem 14 millió, a sustainable development 37 millió találatot kap. Ha divat lett is a fenntarthatóság, nem üres divat, hiszen a kor egyik legnagyobb ügye, hogy a gazdasági élet miként, milyen ütemben és milyen következményekkel használja fel a természeti erőforrásokat, és mit tehet a társadalom a bajok és káros következmények elkerülésére vagy mérséklésére.

Láthattuk: nagyon is sokféle módon reagálnak a társadalmak az olyan jelenségre, mint amilyen a nyersolaj hirtelen szűkössé válása volt a múlt század hetvenes éveiben. A piacgazdaságokban az olaj, az olajtermékek és (kisebb mértékben) a helyettesítő javak ára felment; ami egyfelől gazdasági romlást hozott a sok energiát használó piaci szereplőkre és rajtuk keresztül az érintett nemzetgazdaságokra, ám másfelől felgyorsította és kikényszerítette az energiatakarékosabb termelési eljárások és életformák terjedését. Amikor 1980-ban még a korábbinál is magasabbra tört az olaj világpiacon, a nyugati világ vezető gazdaságai már egy fokkal rezisztensebbnek bizonyultak, és amikor egyedi okok miatt 1990-ben hasonló magasságokba szökött fel egy időre az olajár, a fejlett piacgazdaságok már nem szenvedtek tartós károkat. Nem úgy, mint a szocialista tervgazdaságok és a romjaikon létrejövő „átalakuló” gazdaságok, amelyek éppen 1990-ben és azt követően szembesültek az eltagadott, elfojtott, de később mégis felszínre törő energiaválság következményeivel.

A gazdag országokat azért mondjuk gazdagnak, mert az egy főre jutó nemzeti jövedelem vagy össztermék (a sokat emlegetett GDP) náluk sokkalta nagyobb, mint a szemérmesen fejlődőnek nevezett országcsoportban. A nagyobb össztermék előállításához és elfogyasztásához pedig sok anyag és energia kell. Igaz, a gazdagabb országokban megvannak a technikai és szervezési eszközök az anyagok hatékony felhasználásához, így mondjuk tízszer akkora GDP-hez nem tízszer annyi energiát, vizet, termőföldet használnak fel, mint egy fejlődő országban. De nem kell nekünk a fejlődő világgal példálózni: a szocialista iparosítással létrehozott társadalmi szerkezet hatalmas mennyiségű erőforrást emésztett fel – így rengeteg energiát és más természeti kincset –, miközben a létrehozott nemzeti termék töredéke volt a fejlett világ szintjének. Ez a szerkezet maradt ránk a politikai rendszer megváltozásakor, és ennek keserves átalakításaként is leírható a rendszerváltozás.

Ha nem lehet is egyetlen mutatóba sűríteni a probléma lényegét, mégis sokat mond az európai statisztikai szolgálat adatai, amely a különféle országok és országcsoportok fajlagos energiaigényességét és annak alakulását mutatja (EUROSTAT: Energy intensity of the economy, 2004).

Gazdaságok energiaigényessége
1000 euró termelésre jutó olajérték, kilogrammban

Országok	1991	1995	1999	2003
EU-15	216	207	198	191
Japán	115	122	122	119
USA	388	369	338	331
Csehország	1160	1020	922	890
Magyarország	801	739	642	582
Lengyelország	1075	962	726	663
Szlovákia	–	1123	946	939

Az adatok szerint a magyar energia-fajlagos sokat javult az évek során, noha mai energiaigényességünk csak cseh vagy szlovák összehasonlításban tekinthető dicséretesnek, ám még az energiafalonak ismert Egyesült Államokhoz képest is komoly a lemaradásunk, és egyenesen szakadék választ el a fejlett nyugat-európai s különösen a japán színvonalától. Minden ilyen mutató értékelésénél egyaránt figyelemmel kell lenni a számláló és a hányados alakulására; esetünkben arra, hogy a nemzetgazdaságok jövedelemtermelő képessége (amelyet a nevező mutat) az energiafelhasználáson messze túlmenő társadalmi és gazdasági tényezőktől függ. Számítanak a statisztikai mérés eljárásai is; ha hazánk valutaárfolyama erősödik, akkor a nevező növekedése miatt azonnal mérséklődne az energiaigény fajlagosan, minden reáljavulástól függetlenül; de ugyanúgy javulna a mutató, ha a szokásos GDP-számítás helyett a vásárlóerőt beszámító jövedelmi mutatót (PPP) alkalmazzuk. A még mindig jóval alacsonyabb magyar árszint miatt a nyugat-európaihoz mért vásárlóerő-arányok alapján csaknem kétszer akkorára tehető tényleges nemzeti jövedelmünk, ám ekkor a táblázatban már nem két-háromszoros fajlagos energiaigényünk mutatkozik, csupán másfél-kétszeres a Nyugathoz képest.

De a statisztikai finomságoktól függetlenül nyilvánvaló, hogy hazánkban ma a rendszerváltozás előttiéhez mérve azonos gazdasági eredményhez sokkal kevesebb energia szükséges, és így kisebb a természet igénybevétele. Főleg az ipar határfoka és szerkezete ja-

vult nagyot 1990-et követően, nem utolsósorban az energiaárak növekedése miatt, míg a háztartások életében kisebb volt a javulás (de volt, hiszen vízből is – a vízdíj radikális emeléseinek hatására – egyharmaddal kevesebbet használunk fel, mint egy évtizede).

A valóságos viszonyoktól elrugaszkodott lakossági és ipari, kommunális energiaárak korrigálása nélkül remélni sem lehetett a piacgazdaság rendszerén belül az energiával, nyersanyaggal való takarékosabb bánásmódot. Az árak korrekciója – vagyis a rendszerváltozás kontextusában: nagyméretű emelése – azonban széles körű azonnali érdeksérelemmel jár. Az Antall-kormány már 1990-ben kétszer is emelt energiaárat, de hamarosan felszínre kerültek a hazai viszonyokból fakadó gyengeségek: erőteljes és versenyképes középosztály hiányában nem teremthető társadalmi támogatás a természeti környezet felhasználását valóban tükröző és közgazdaságilag is racionális árak érvényesítéséhez, ha az a közvetlen anyagi életszínvonal érezhető csökkenéséhez vezet.

Az 1990-es őszi taxisblokádnak nyomán a magyar politikában mint ha axiómaként rögzült volna, hogy az energiaárakkal csínján kell bánni, legalábbis a lakosságot közvetlenül érintő tarifák esetén. A benzinár, az áramdíj és később különösen a gázár *politikai cikké* vált, átvéve a Kádár-korszak kenyér- és sörárának politikai jelentőségét. Hogy mi válik politikai cikké, az csak részben függ a lakossági fogyasztói kosárban elfoglalt súlytól: telefonálásra többet költünk, mint földgázra, a telefontarifát mégsem számít rázósnak. A benzin esetében az 1990 őszi konfliktust feloldó gyors piacosítás mérsékelte e cikkcsoport közvetlen politikai jellegét; igaz, az is kellett, hogy emellett a magyar autópark korszerűbb lett, kezdtek eltűnni a rossz fogyasztású masinák, és mindezek következtében a fajlagos benzinfogyasztás mérséklődött. Ugyanakkor az áram- és gáztarifa vagy a távfűtési díj emelése a lakossági körben a kereslet ár-rugalmatlansága miatt sokkal inkább egyszerű adóemelésként hat. A magyar kormányzatok mindenesetre könnyebben nyúlnak az üzleti felhasználók megterhelésének eszközeihez, mint a lakossági energiaárakhoz. Holott – és ez az elmondottak alapján nem is meglepő – a hazai energia-felhasználáson belül a lakosság aránya nagy és növekvő: az országos felhasználásból a háztartásokra jut a földgáz-és a villamosenergia-felhasználás harmada.

A magyar energiaárak az érvényes árfolyamokon számítva az elmúlt időszakban a nyugat-európai szint alatt maradtak, de nagy el-

téréssel. A nagyfogyasztói árak már az átmenet első éveit követően hozzámérhetőek lettek a nyugatiakhoz: az áramtarifák 1994 elején a viszonyításnak tekintett „régii Európa” átlagának felét, az ipari gázárak 86%-át tették ki, és innen nőttek fel máig az európai szintre (vagy afölé). A lakossági energiaárak azonban kezdettől fogva sokkal lejjebb álltak: az 1990-es évek elején a lakossági áramár csupán harmada az akkori nyugati áraknak, bár máig annak 80 százaléka nőtt fel; a lakossági gázár szintén az akkori nyugati szint 30%-a volt, és ma is csak az európai átlag 60 százalékán áll.

Az 1990-es évek elejének komoly árkorrekciói ellenére tehát energiaáraink még mindig jelentősen elmaradnak a nyugat-európai szinttől, de kormányaink a nagykereskedelmi árak esetében sokkal könnyebben érvényesítik az európai trendeket, mint a lakosságnál. Ez egyébként valamilyen fokig más kelet-közép-európai országokban is így van, jó okból. Az alacsonyabb általános árszint és a nyugatinál jóval kisebb jövedelmek mellett az osztrák vagy német háztartási tarifa vásárlóerő-paritáson számolva akkor is jóval nagyobb a magyar vagy a cseh fogyasztó számára, ha eurócentben megadva a keleti tarifák elmaradnak az uniós átlagtól.

A hosszú idő óta követett magyar kormányzati politika éppen a lakossági jövedelemszintre tekintettel az energiaárakat – és különösen a lakossági gáz- és áramtarifákat – legalább annyira szociálpolitikai kérdésnek tekintette, mint gazdasági ügynek. Emellett azonban a környezetvédelem, a véges mértékben rendelkezésre álló természeti erőforrások kérdése szükségszerűen csak harmadlagos jelentőségű lett.

Hogy jól van-e ez, és lehetne-e valamit tenni a fenntarthatóság érdekében a jövőben, önmagában is izgalmas kérdés, ám most csupán azt érdemes exponálni, hogy a mostani olajár-megugrás miatt a közepesen fejlett országok csoportjával együtt hazánk is ki van téve egy kellemetlen azonnali sokknak: tartósan drága olaj mellett romlanak külkereskedelmi cserearányaink, többletinfláció lép fel. A cserearányokkal utoljára az 1980-as években riogatták a magyar nagyközönséget, annak előnytelen alakulására fogva rá a gazdasági helyzet romlását: de azért a fogalom létezik és jelentőséggel bír. Ha a behozott olaj, gázolaj és vegyi termékek árszintje nő, a kivitt áruink árszintje pedig nem, akkor romlanak a cserearányok. Ilyenkor egyéb következmények mellett az is igaz, hogy a bruttó hazai termék (GDP) és a bruttó nemzeti jövedelem (GNI) nem azonos mértékben nő. Gyurcsány Ferenc és a mé-

diát szintén igen aktívan használó gazdasági minisztere az előző adat alakulásával szokott dicsekedni, de az utóbbi (GNI) méri jobban a hazai gazdasági szereplők elkölthető jövedelmét; e mutatóval mérve 2005 sem lesz kiemelkedő év, és 2006 is gyengébb évek bizonyulhat, mint amilyen képet a kormánypropaganda fest.

Az energiaárak mostani hirtelen emelkedését jelenleg egyedi tényezők okozták, de több fundamentális tényező az olaj, a földgáz és más nyersanyag drágulási trendjét indokolja. Minden energiahatásfok-javulás ellenére a fejlett világ rengeteg olajat és földgázt fogyaszt, a gyorsan növekvő szegényebb országok (India, Kína) pedig ráadásul nagy ütemben másolják azt a fogyasztási szerkezetet, amely náluk, az ő fejlettségi szintjükön fajlagosan még energiaigényesebb, mint Európában. 2005 őszéig különös módon nem dobta meg a jóval magasabb olajár a fejlett világban az inflációt, és a gazdasági növekedést sem fékezte, de ami nem hat 50 dolláros barrelenkénti árszint mellett, az nagyon is hathat tartósan efeletti áraknál. Az árdrágulást tekinthetjük a piactudomány alkalmazkodási módszerének (még ha részleges, gyakran megkésett és manipulálható is ez a módszer).

Am ugyanez lefordítható úgy is, hogy a drágább üzemanyag az európai konjunktúra gyengülését okozhatja, és a mi viszonyaink között elég nagy arányú növekedési veszteséggel járhat. Elkerülhetetlen lesz ezért nálunk annak nyilvános társadalmi megvitatása, hogy mit kell mást tennie a kormánynak, az iparnek, a kommunális felhasználóknak és a lakosságnak a mainál sokkal takarékosabb, természetkímélőbb és egyben hatékonyabb működési módért. Ilyen érdemi vitára ma nem állnak készen a politika meghatározó szereplői, és a jelek szerint a mostani zavaros, felszínes és elég közönségesen materialista választási harc lezajlásáig már nem is számíthatunk figyelmükre. De talán a harcok után az informált vita ideje is eljöhethet; egy kínos gazdasági válság kitörése persze előbbre hozhatja a fenntarthatóság nagy ügyeinek megvitatását. Nem kívánhatjuk a krízist, de láthattuk: a növekedés határain és a gazdasági folyamatok fenntarthatóságán a piactudományokban akkor kezdtek töprengeni, amikor a gazdasági nehézségek kikényszerítették az árak és nyereségráták újrakalkulálását (a tervgazdaságokban még akkor sem...).

Bod Péter Ákos